

ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО В СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Упродовж століть Мелетій Смотрицький – одна із найяскравіших постатей ранньомодерної історії Східної Європи (талановитий письменник, вчений-філолог, ерудит, людина всебічної європейської освіти, резонансний церковний діяч) – викликала неослабне зацікавлення в гуманітаристиці. М. Смотрицькому присвячено безліч наукових праць, загальних і конкретних досліджень, які охоплювали велике коло проблем від творчої спадщини до особливостей біографії та діяльності. Однак, досі не існує синтетичного наукового дослідження, яке б повноцінно охоплювало нагромаджену базу джерельних свідчень та навіть всю гаму публікацій, присвячених постаті.

Щоправда, деякі вчені коротко порушували історіографічний аспект проблеми (М. Грушевський¹, М. Соловій², Е. Прокшина³, С. Бабич⁴). Останній здійснив актуальний огляд сучасної історіографії, але, фактично, не зміг досягнути ширшого кола сучасних досліджень, оскільки це мало стосувалося завдань його теми. Саме тому розгляд постаті Мелетія Смотрицького є важливим для сучасної історіографії, адже охоплюватиме не оглянутий великий масив інформації, присвячений різноманітним сторонам життя та діяльності ранньомодерного діяча. Відтак, дана стаття є спробою узагальнення і систематизації наукової літератури про життя і діяльність Мелетія Смотрицького на сучасному етапі.

Сучасну історіографію творчої спадщини та діяльності Мелетія Смотрицького слід вочевидь починати не з рубежа 80 – 90-х рр., як це прийнято в історіографії, а з 1987 р., коли в США в “Гарвардській бібліотеці давнього українського письменства” було видано зібрання творів письменника способом факсимільного відтворення тексту у двох томах (з розлогою передмовою Девіда Фріка). До першого тому увійшли “Тренос”, “Казання на погреб... Леонтія Карповича”, дві версії “Верифікації невинності”, “Оборона верифікації”, “Еленхус”, “Апологія пергринації до Східних країв”, “Протестація Проти Собору... 1628 р...”, “Паренезис”, “Екзетезис”⁵; до другого – текст “Учительного Євангелія”⁶.

Незважаючи на спосіб видання, практично всі основні твори письменника і полеміста отримали нове життя, позаяк їх оригінальні публікації XVII ст. давно стали бібліографічною рідкістю. У 90-х рр. XX – на початку XXI ст. твори М. Смотрицького час від часу видавались в Україні⁷, Білорусі⁸ та Росії⁹, але ці видання, без перебільшення, мають спорадичний характер, окремі з них, призначені для широкого загалу, надруковані у фрагментах чи перекладені національними мовами (тож не претендують на науковість). Все ж, парадоксом є те, що, наприклад, найвідоміший твір М. Смотрицького “Тренос” жодного разу не перевидавався повністю. Тобто, сучасна археографія спадщини Мелетія Смотрицького бажає бути кращою.

Розглядаючи праці сучасних дослідників, присвячені Мелетію Смотрицькому треба зважати на їх певну специфіку. Поряд з тим, що ним цікавилися як закордонні, так і вітчизняні дослідники, історіографія питання вирізняється дослідженням дуже різноманітних аспектів спадщини Смотрицького. Так, мовознавці зосереджують

свою увагу переважно на дослідженні граматики, літературознавці – на особливості полеміки і символів в його творах, історики ж розглядають, у більшості, його релігійну діяльність в тогочасних умовах та її вплив на історію церкви і суспільства. Відповідно, філософи здійснюють огляд його світоглядних парадигм.

Серед сучасних українських дослідників основна дослідницька увага прикута до літературознавчих аспектів творчої спадщини Мелетія Смотрицького. Відтак, літературознавці та мовознавці рідко коли демонструють зацікавлення біографією постаті. Набагато менше зразків наукових досліджень М. Смотрицького належать історикам та філософам, які, переважно, переказують вже давно відомі факти.

Великий внесок у дослідження творчості Мелетія Смотрицького зробив Сергій Бабич у своїй монографії та ряді дослідницьких статей. Подавши лише окремі дані про особу полеміста, він відійшов від загальноприйнятих канонів зображення видатних людей, у відповідності до чого використовувалися лише білі і чорні кольори. Полеміст постає в його трактуванні як невід’ємна складова свого часу, неординарна та виняткова людина, що прагнула об’єднати західну і східну культурні традиції з виразною мотивацією захисту та збереження національно-релігійної ідентичності. Автор розглядає його твори як певну систему, покликану донести до читача глибинну суть. На нашу думку, згадані праці Сергія Бабича зазнали відчутного впливу американського дослідника Девіда Фріка.

Розглядаючи ідеалістичні візії Смотрицького, С. Бабич говорить, що вони характеризуються певною модифікацією дійсності, де основну роль відіграють міфи про ідеального автора, про ідеальну церкву, яка є цілим світом¹⁰, і подорож, що розкриває бачення світу, його оновлення через запозичення цінностей західного католицького світу, що надає всьому ознак ренесансного ідеалізму. І все це пронизано метафоричними конструкціями, алегоричними образами, текстовими ілюзіями¹¹. На думку автора, гуманістичні ідеї свободи віри та право дотримуватися вказівок розуму були перенесені полемістом на спільноту русинів. Водночас, він відходить від суто релігійного розуміння національної спільноти, наголошуючи на багатовіковій історичній традиції своїх земляків, історія яких розпочалася з дохристиянських часів¹².

Аналізуючи творчу манеру Смотрицького, Сергій Бабич простежує в нього заклик до відкритості у відносинах між людьми, що спонукає до реалізації особистості, поширення та удосконалювання буття¹³. Тому і не дивно, що Смотрицький намагається звернутися до ідеального читача, який би не боявся відстояти своє слово, водночас, він прагне захистити інтереси русинів. Цей образ захисника для полеміста не лише духовний ідеал, але і заклик до небайдужості, вірності цінностям¹⁴.

Світлана Новоселецька, окреслює ідею Смотрицького-полеміста повернення людини до своєї природної суті, тобто духовної природи, яка постійно прагне нових звершень. Дух людини об’єднає в собі тіло та душу, і те, який він робить вибір для задоволення своїх потреб і визначає глибинну суть самого існування людини. Сама ж людина повинна постійно самовдосконалюватися шляхом розумних обмежень, тим самим знаходячи рівновагу між тим, що нам насправді треба і чого ми хочемо¹⁵.

Історико-філософському осмисленню ренесансного гуманізму присвячена монографія Володимира Литвинова, що увібрала в себе не лише розгляд проблем вітчизняного просвітництва, але і показала його в контексті загальноєвропейського Відродження. Мелетій Смотрицький постає для нього одним із найосвіченіших представників свого часу, який активно сприймає провідні ідеї сучасності та активно адаптує їх до середовища власного суспільства¹⁶.

Аналізуючи Давню Русь у полемічній літературі кінця XVI – XVII ст., Сергій Савченко звертається до бачення М. Смотрицьким тогочасних подій, бачачи суголосні риси його творчості з невідомим автором “Суплікації”. Автор погоджується з думкою інших дослідників про те, що саме Мелетій Смотрицький написав згаданий твір¹⁷.

Розгляд питань, пов'язаних із особливостями перекладу полемістом “Учительного Євангелія”, пропонує Галина Чуба. Аналізуючи текст видання, яке вийшло у 1616 р., вона доходить висновку про те, що йдеться не про звичайний переклад “простою мовою” відомого “Учительного Євангелія” Каліста. В перекладі Смотрицького дослідниця знаходить цілу низку композиційних, текстових, стилістичних та інших змін, які в остаточному варіанті призвели до жанрової трансформації тексту та створення нового типу гомілетичної літератури¹⁸.

Окремого розгляду вимагають дослідження мовознавців у зв'язку із їх особливим підходом до розуміння впливу автора “Граматики...” на розвиток слов'янських мов. Так, аналізуючи особливості наголосів у граматиці Мелетія Смотрицького, Ю. Гальчук розмірковує про причини того, чому автор не написав її згідно з рідною йому розмовною українською мовою і чому в ній так багато впливів старогрецької мови. Та, попри це, дослідник відзначає акцентуацію іменників подібних до тогочасної української мови, хоч і вказує на численні запозичення із класичних зарубіжних літературних джерел¹⁹. Водночас, він показує, що наголос іншомовних слів у граматиці є незмінним, оскільки українська акцентна тенденція до протиставлення однини і множини ще не з'явилася²⁰.

Олег Прискока, розглядаючи особливості лексики “Граматики” Смотрицького, знаходить у ній ознаки давньогрецької лексичної спадщини, які притаманні передусім церковній культурі²¹.

Досить оригінальною є спроба виокремлення стилістичного прийому градації, застосованого у “Треносі”, дослідником А. Поповичем. Так на прикладах він показує застосування висхідної і спадної градації та з'ясовує, які саме функції виконує естетична побудова і розвиток просторово-часових ознак²².

Розглядаючи еволюцію теорії виду в українському мовознавстві, Микола Калько відзначає, що термін “вид” в його сучасному розумінні був запроваджений саме автором “Граматики” і веде своє коріння з латинської граматики, де дієслова поділено на “первородні” та “похідні”²³.

Загалом, чимало мовознавців, досліджуючи особливості розвитку української мови, звертаються до спадщини Смотрицького. Так, О. Білих визначає на його прикладі особливості творення форм умовного способу у церковнослов'янській мові²⁴; Т. Видайчук аналізує запровадження і способи вживання літери “г”²⁵; К. Дубініна виділяє сталі риторичні моделі і їхні формули та розглядає топоси-теми і топоси-символи²⁶; М. Балко розповідає про основні типи зв'язку слів у словосполученні²⁷; Н. Шеремета розкриває загальний вплив полеміста на розвиток української мови²⁸. Провідну його роль у розвитку освіти того часу відзначають сучасні дослідники української педагогіки, зокрема В. Тригубченко²⁹ та Н. Білоус³⁰.

Історичні дослідження, спочатку були лише оглядовими і стосувалися окремих тем, згодом історики, все ж, написали кілька спеціальних праць, присвячених Мелетієві Смотрицькому. Одним із перших, хто писав про нього на сучасному етапі, був Ігор Лосієвський, який намагається реконструювати бібліотеку письменника. На основі різноманітного матеріалу, в тому числі опублікованого, він простежує збиральництво, каталогізацію власником цих книг та подає уявлення про наукове та бібліофільське

зацікавлення полеміста. Поряд з тим, він пише про долю цих книг, від віднайдення їх у 1875 р. С. Голубевим у Дерманському монастирі на Волині, до останньої згадки про них в бібліографічній замітці 1930 р.³¹

Цікавими дослідженнями постаті Мелетія Смотрицького вирізняється П. Кралюк. Так, він опублікував досить докладну біографію Мелетія Смотрицького, аналізує особливості творчості письменника. Важливим видається висновок, що маловідомість особи Смотрицького, поряд із іншими представниками епохи, пов'язана передусім із непослідовністю його поглядів і діяльності, що завжди досить неоднозначно сприймалося суспільством і часто засуджувалося, незалежно від об'єктивних причин. Він відносить його творчість не до якоїсь однієї національної культури, а вважає її українсько-білоруським культурним явищем на інтелектуально-елітарному рівні³².

У роботі, опублікованій 2007 р., П. Кралюк висловлює більш ширше захоплення Смотрицьким як великою особистістю своєї доби, велич якої важко зрозуміти через стереотипи і небажання осмислювати різноманітність і непередбачуваність життя у різних епохах. Внесок Смотрицького в культуру багатьох народів важко переоцінити. Дослідник також говорить про усвідомлення Смотрицьким ролі освіти для життя не тільки еліти суспільства, але і пересічних людей, підготовки освічених церковнослужителів, які могли б не тільки вести просвітницьку роботу серед вірних, але й зрозуміти велич свого народу.

На думку П. Кралюка, саме Мелетій Смотрицький озвучив ідею національної церкви, яка мала стати не просто релігійним об'єднанням, але певним стовпом і мостом для суспільства, що прагнуло розвитку. Він відкинув ідеї традиціоналістів, які прагнули сховатися від світу, що активно змінювався. Автор яскраво змальовує вплив на полеміста західної культури з її гуманістичними поглядами на суспільство, і тому не дивно, що саме він перший поставив національне над релігійним, хоч був і духовною особою³³. Захоплення П. Кралюка особою полеміста привело до написання історико-інтелектуального детективу, в якому автор формує сюжетну лінію навколо пошуку невідомого його твору³⁴.

Розглядаючи особливості епохи, в якій жив і творив Смотрицький, Віталій Шевченко подає надзвичайно плідну розповідь про складне життя того, кого палко шанували і гірко ненавиділи одні і ті ж. Найприкметнішими подіями в житті письменника він називає саме прийняття чернечого постригу 1617 р. і створення "Граматики...". Останньою краплею у поневірянні Мелетія Смотрицького стала невдача Львівського Собору 1629 р., який не виправдав сподівань на приборкання довколоунійних пристрастей³⁵.

Іван Хом'як показує Мелетія Смотрицького як непересічну особистість, що пройшла складне церковне і світське життя, залишивши вагомий науковий і духовний спадок, який заклав засади мовознавчої науки у багатьох слов'янських народів³⁶.

Досить цікавими є вибрані аспекти діяльності Смотрицького, актуалізовані Наталією Яковенко. Так, зокрема, вона наголосила на перебільшенні ним числа знатних родин, у тому числі княжих, які на 1610 р. перейшли до католицизму з православ'я. На думку дослідниці, причини такої оцінки є явищем, притаманним тій добі, коли відбувалося ототожнення Унійної церкви з Римо-Католицькою. Також, аналізуючи ідеї полеміста Н. Яковенко зазначає, що він розглядав унію як, радше, політичний порятунок народу, аніж духовний³⁷.

Категорично не погоджується із першим твердженням Н. Яковенко М. Довбищенко, зазначаючи, що неможна судити про сумнівність даних, наведених Смотрицьким,

лише користуючись вибірковою перевіркою, та і кожен полемічний твір, на його думку, є історично обумовленим, а пізніші факти мають лише допоміжне значення для дослідника. Водночас, М. Довбищенко зосереджує увагу на особливостях навернення полеміста до унії на впливі на нього Йосафата Кунцевича, який нібито власними молитвами навернув Мелетія Смотрицького, хоча насправді це була спроба порівняти його із апостолом Павлом, і тим самим посилити релігійний вплив, як серед власної пастви так і серед православних.³⁸

Розглядаючи шлях Мелетія Смотрицького від апологетики православ'я до унії, Д. Заєць розкриває два альтернативні погляди “руських” інтелектуалів: для одних лише православ'я було символом самоідентифікації, для інших же релігійний чинник не відігравав такої важливої ролі у єдності етнокультурної спільноти. Поряд з тим, дослідник явно простежує елітаризм у баченні полеміста як джерела розбудови і збереження нації³⁹.

Історію української церкви та її визначних діячів О. Кучерик розглядає крізь призму тогочасних проблем українського суспільства, наголошуючи на поступовому нагнітанні проблем, які в остаточному варіанті і призвели до залежності церкви від світської влади, він наголошує на різноманітних пошуках православними ієрархами виходів із становища і на долі кожного із них та Мелетія Смотрицького зокрема, який перейшов в уніатство⁴⁰. Особливості відносин полеміста з родиною князів Острозьких показав у своїй статті А. Рарицький, зазначаючи, що схвальне ставлення до його родини було започатковане ще батьком Герасимом Смотрицьким. Князі як меценати свого часу часто опікувалися провідними представниками культури, а ті, в свою чергу, віддячували їм шанобливим ставленням і досконалістю безгрішного змалювання у своїх творах⁴¹. Р. Наконечний та А. Копитко роблять докладне дослідження поглядів Смотрицького та інших полемістів на причини реформи церковного життя православної громади Речі Посполитої і шляхи її реалізації у складних і суперечливих суспільно-політичних умовах, котрі помітно позначились на життєдіяльності провідних конфесій цієї країни⁴².

Досить багато досліджень присвятили Мелетію Смотрицькому українські філософи, розглядаючи бачення світу, Бога та релігійних ритуалів на прикладі одного із найвизначніших релігійних діячів того часу.

Стаття Р. Голика присвячена стереотипам раннього бароко, які позначились на творчості Мелетія Смотрицького, прикладом чого є поєднання теологічних трактатів із “плачами”-скаргами, інвективами та пасторськими настановами. Це робиться заради зображення ідеального бачення світу, де спочатку не існує чистилище і причащатися треба хлібом і вином, де існує Церква-Матір, а потім все змінюється, хоч насправді, як зазначає дослідник, світ той же, де католики воюють з православними⁴³.

Тему розгляду символів віри і полеміку щодо них між католиками і православними порушує в своєму дослідженні Л. Квасюк, яка подає особливості зображення Мелетієм Смотрицьким чистилища і водночас порівнює його з офіційним ставленням тогочасної католицької церкви у догматі про чистилище, який був прийнятий у 1438 – 1445 рр. на Флорентійському та підтверджений в 1562 р. на Тридентському соборах, і канонічними уявленнями православної церкви, яка їх не визнавала, хоч і наголошує на тому, що обидві сторони для пояснення по своєму трактували одне і теж Святе Письмо⁴⁴. На її думку, віра мислилася Мелетієм Смотрицьким як єдність догмату та обряду, а тому найменші зміни в богослужінні трактувалися ним як відхід від істинної віри.⁴⁵ Л. Квасюк також зазначає, що саме завдяки зусиллям М. Смотрицького та

інших православних полемістів було збережено візантійський обряд⁴⁶. Дослідниця продовжує запропоновану Сергієм Бабичем міфологічну символіку розуміння архетипу Церкви-Матері, яка постійно змінюється і водночас підноситься на п'єдестал сакральності, що засвідчує існування небесної і земної ієрархії⁴⁷. Водночас, бачення полемістом походження Святого Духа від одного Отця використовується задля захисту східнохристиянської традиції і проводиться не стільки біблійними аргументами, як філософськими поняттями⁴⁸.

На думку І. Майданюка, твори Мелетія Смотрицького є блискучими зразками полемічної літератури, чи не в кожному з них простежуються тенденції до захисту тих прав людини, які носять назву невідчужуваних, природних (права на свободу віросповідання, на власну церкву і власну державу) та їх основних цінностей – свободи, рівності, справедливості, суспільного примирення⁴⁹.

Релігійна полеміка Мелетія Смотрицького досліджується Л. Ушкаловим крізь призму конфесійного ексклюзивізму, коли лише одна точка зору для полеміста стає базовою, і він не сприймає більше нічого, а коли власна віра змінюється, критикує навіть себе самого. Точка зору Мелетія Смотрицького про самопізнання стає для дослідника головним способом для розуміння ролі особистості і національної ідентичності того часу⁵⁰.

Р. Ткачук простежує полеміку письменника з Іпатієм Потієм у період із 1595 до 1610 р., через суспільно-культурні обставини того часу, відзначаючи бажання першого спростовувати наведені опонентом фрази навіть шляхом значних перекирвань і не завжди прийнятних прийомів ведення об'єктивної полеміки. Автор також намагається простежити причетність письменника до анонімних творів того часу⁵¹.

Зацікавлення Мелетієм Смотрицьким можна зустріти у численних коротких біографічних повідомленнях, збірниках про відомих людей сучасності і минулого. Так, зокрема, дані про нього подають: К. Гудзик⁵², автори "Історії української школи і педагогіки"⁵³, "Видатних постатей з історії України"⁵⁴; "Довідника з історії України"⁵⁵, "100 великих українців"⁵⁶.

Щодо російської та білоруської історіографії, то їх зацікавлення особою Мелетія Смотрицького є не таким системним і жвавим. Досліджуючи питання про еволюцію форм руської ідентичності, Олег Неменський показує, що до Берестейської церковної унії 1596 року існувала досить стійка етноконфесійна самосвідомість. Смотрицький поступово відходить від понять ідентифікації національності і церкви, проте він не може виділити жодних цілісних систем нової ідентифікації, оскільки це був час швидких змін форм пізнання⁵⁷. У висловлюваннях автора статті простежуються властиві ще радянській історичній науці нахили у баченні реалій світу.

Водночас в іншому дослідженні автор відходить від тенденційного трактування і відзначає у нього не скільки конфесійне зацікавлення у сповідуванні релігії, як велике бажання захистити русинів від асиміляції. Навіть перейшовши в унію, полеміст, фактично, залишався на засадах старої церковної традиції, оскільки унійна церква зберігала практично увесь давній церемоніал. Це була, принаймні якась поступка у порівнянні з тим, що багато знаті переходило у латинський обряд, тим самим відриваючись від своєї мови, традицій і культури⁵⁸.

Досліджуючи терміни, якими користувався автор "граматики", інший російський дослідник І. Бабаєв зазначає, що система фонетичних одиниць будується на протиставленні голосних і приголосних, а графічна система мови відображає різні способи зазначення фонем на письмі. Також, на його думку, Мелетій Смотрицький ще важко розділяв по-

няття звуків і букв. В граматиці було багато штучного, що насправді ніколи не було у вжитку. Водночас, запозичення з грецької не мали успіху⁵⁹.

Білоруський дослідник І. Саверченко, аналізуючи літературу Відродження і раннього бароко, характеризує і полемічну літературу Мелетія Смотрицького. Зокрема, він відзначає його великий внесок у культуру та просвітницьку справу. Поряд з тим, він ілюструє його ставлення як до релігійних символів, так і допростих аспектів життя, що мали слугувати символами для тогочасних людей⁶⁰. Також, короткий огляд життя і творчості письменника можна віднайти в “Історії білоруської літератури⁶¹” та в інших виданнях.

Не обійшли особу Мелетія Смотрицького і західні науковці, розглядаючи його в контексті загальноєвропейської культури та відзначаючи його роль у поширенні ідей гуманізму на наших теренах. Новою сторінкою у дослідженні особи Мелетія Смотрицького можна назвати науковий доробок Девіда Фріка. Його перу, зокрема, належать спеціальна монографія⁶², численні статті⁶³, передмови до публікацій творів.

Монографія Девіда Фріка нічим не схожа на попередні видання інших дослідників, які стосуються життя і творчості полеміста. Легка і необтяжлива манера викладу, простота, з якою подаються важливі факти з життя письменника робить книгу цікавою. Тут не надається ніяких готових висновків, автор з початку ставить багато питань.

Девід Фрік бачить його і не православним, і не уніатом, а великим сповідником національних ідей, заради здійснення яких він був ладен на будь-які звершення. Можливо, він і не був послідовним у своїх поглядах, та це не значить, що Смотрицький був зрадником, адже ніколи не зраджував сам себе і єдину свою мрію національного об'єднання. Він ніколи не робив необдуманих вчинків, а впродовж багатьох років прораховував, порівнював на основі своїх подорожей та інших даних можливий шлях для захисту інтересів народу. І в остаточному варіанті він побачив його, саме за сприйманням західного типу розвитку, при залишенні своїх традицій і автономії віри, яка мала призвести до відновлення тієї національної свободи, яка існувала ще за давніх часів.

Досліджуючи “Учительне Євангелія” Смотрицького, італійський дослідник Марчелло Гардзаніті, розмірковує над причинами його появи, зазначаючи бажання автора донести до простого народу церковне слово зрозумілою йому мовою, адже в той час все більшої ваги набирає польська мова, а церковнослов'янська стає все менш зрозумілою. Переклад більш адаптований для простого розуміння через передмову та коментарі до тексту. Проте воно в дечому має схожі риси із польськими перекладами, та синтаксичні, лексичні і стилістичні розбіжності в багатьох випадках роблять саме цей переклад несхожим на інші⁶⁴.

Польський дослідник Олександр Слачтовіц не просто подає детальну розповідь про життєвий шлях полеміста, але і докладно висвітлює час, місце написання творів, додаючи до цього коротку характеристику написаного у кожному із них. Тим самим подає виразний образ письменника⁶⁵.

Інший польський дослідник Томаш Кемпа, опублікував маловідомий лист Мелетія Смотрицького, написаний 7 червня 1626 р. до Адама Хрептовича, одного із найвпливовіших уніатських діячів XVII ст., в якому архієпископ описує доцільність і можливість об'єднання православних із уніатами. Дослідник, також подає короткий огляд діяльності цих духовних осіб та подій, в яких вони брали участь. У додатку він умістив ще три листи кореспонденції між Й. Борецьким, А. Мужилівським та М. Смотрицьким 1623 р.⁶⁶

Аналіз творчості полеміста робить інший польський дослідник, Марек Мельник, який розглядає особливості релігійного мислення і конверсійну зумовленість зміни аргументів у тлумаченні сенсу християнського спасіння⁶⁷.

Підсумовуючи огляд історіографії кінця ХХ – початку ХХІ ст., присвяченої Мелетію Смотрицькому, доходимо висновку про масове зацікавлення його постаттю. Причому, ідеться переважно про переосмислення його життя і творчості на ґрунті сучасних методів науки. Найбільш яскравого огляду та аналізу у працях науковців, зазнала саме творча спадщина полеміста, яка розглядається в контексті загальноєвропейського культурного простору того часу. Менш дослідженою можна назвати біографію письменника, оскільки вчені загалом користуються, в своїй більшості, застарілими даними. Великим плюсом сучасної історіографії можна назвати її нове бачення переходу Мелетія Смотрицького до унії. Хоч оглянуті дослідження не є винятково досконалыми за своєю суттю, вони, все ж, є “ковтком свіжого повітря” на шляху до створення академічної біографії письменника та релігійного діяча.

¹ Грушевський М. Історія української літератури. – Т. 5. – К., 1997. – С. 181.

² Соловій М. ЧСВВ. Мелетій Смотрицький, як письменник. – Т. 1. – Рим-Торонто, 1977 (Записки ЧСВВ. – Секція II. – Секція I.). – С. 9.

³ Прокшина Е. Мелетий Смотрицький. – Минск, 1966. – С. 6-8.

⁴ Бабич С. Творчість Мелетія Смотрицького у контексті раннього Українського бароко. Монографія [у надзаг.: Львівська медеєвістика. – Вип. 2] / За редакцією проф. Богдани Криси. – Львів, 2008. – С. 31-44.

⁵ Collected Works of Meletij Smotryc'kyj / With an Introduction by David A. Frick // Harvard Library of Early Ukrainian Literature. – Vol. I. – Cambridge-Mass, 1987.

⁶ The Jevanhelije učytelnoje of Meletij Smotryc'kyj / With an Introduction by David A. Frick // Harvard Library of Early Ukrainian Literature. – Vol. II. – Cambridge-Mass, 1987.

⁷ Мелетій Смотрицький. Тренос, тобто плач // Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія: У 2-х ч. – Ч. 2 / Відп. ред. В. М. Нічик. Упор., перед. слово, прим. та словн. імен, назв і термін. В. Д. Литвинова. – К., 1995. – С. 284-332;

⁸ Мялеці Сматырцікі. Трэнас; Прадмова да “Граматыкі славянскай”; Казанне на пахаванне Лявонція Карповіча // Антологія дауняй беларускай літаратуры: XI – першая палова XVIII стагоддзя / Падрыхт. А. І. Богдан і інш. Навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. – Мінск, 2003. – С. 627-645. (підг. Л. Левшун, перекл. з поль. А. Бразгунов); Мялеці Сматырцікі. Лямент у света убогих на жалосное престаўленіе святоблiвога... отца Леонція Карповіча... / Падрыхтаваў І. Саверчанка // Старажытная Беларуская літаратура (XII – XVII ст.). – Мінск, 2007. – С. 350-377.

⁹ Див.: На горах Киевских. Фольклор и литературные памятники Украины / Общ. ред. и сост. Н. М. Сулимы. – М., 2010. – С. 459-464 (У перекладі на російську мову В. Кречотня, Р. Радишевського і М. Сулими, подано фрагменти “Треноса”).

¹⁰ Бабич С. Модус містифікації у в поетиці “Треносу” Мелетія Смотрицького. // Літературознавство. – Кн. 1. – К., 2000. – С. 76-83.

¹¹ Бабич С. Міфологема мандрів, як пошуки оновлення в “Апології” peregrинації до країв східних // Слово і час. – 2001. – № 10. – С. 22-33.

¹² Бабич С. Інтегративні функції християнського міфу в “Треносі” Мелетія Смотрицького (До семантики міфу в ренесансно-бароковій літературі) // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство: 36. наук. пр. Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип. VI. – Рівне, 1999. – С. 112-136.

¹³ Бабич С. Модуси самореалізації особистості в Україні кін XVI по XVII / М.Смотрицький // Пам'ять століть. – 1999. – № 4. – С. 93-95.

¹⁴ Бабич С. Ранньобарокова візія читача у творчості Мелетія Смотрицького // Київська старовина. – 2004. – № 1. – С. 12-21.

¹⁵ Новоселецька С. Мелетій Смотрицький. Острозькі просвітники XVI – XXст. – Острог, 2000. – С. 84-93.

¹⁶ Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. – К., 2000. – С. 23, 27, 160.

¹⁷ Савченко С. Давня Русь у полемічній літературі XVI – XVII століття. – Дніпропетровськ, 2007. – С. 46-49.

¹⁸ Чуба Г. “Учительне Євангеліє” 1616 р. у перекладі Мелетія Смотрицького у контексті української гомілетичної літератури / За ред. Н. В. Якубчак. – Вип. 2-3. – К., 2006. – С. 5-13.

¹⁹ Гальчук І. Акцентуальні особливості “Грамматики..” М. Смотрицького // Наукові записки. Серія „Філософія”. Матеріали наукової конференції “Віра і розум в історії слов'янської філософії” (до 430-річчя з дня народження М. Смотрицького). – Вип. 4. – Острог, 2008. – С. 105-114.

²⁰ Гальчук І. Наголос граматики М. Смотрицького як відбиття староукраїнської акцентної системи // Мовознавство. – 2008. – № 4-5. – С. 79-91.

²¹ Прискока О. Деякі спостереження за лексикою “Грамматики” Мелетія Смотрицького // Українська мова. – 2005. – № 2. – С. 64-70.

²² Попович А. Стилістичний прийом градації в “Треносі” Мелетія Смотрицького // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – Вип. 18. – 2009. – С. 68-71.

²³ Калько М. Теорія виду лінгвокраїністці: зародження та еволюція // Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. – Вип. 8. – 2009. – С. 99-107.

²⁴ Білих О. Форми умовного способу дієслова у церкоанослов'янській мові кінця XVI – XVII ст. Україні. // Наукові записки НаУКМА. – 2008. – Вип. 80: Філологічні науки. – С. 129-136.

²⁵ Видайчук Т. Традиції формування фонетичного принципу українського правопису (на матеріалі рукописних пам'яток кінця XVII – XVIII ст.) // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Філологічні науки [Текст]: науковий журнал. – Кн. 1. – Ніжин, 2009. – С. 45-49.

²⁶ Дубініна К. “Пересторога” в контексті української полемічної прози: засади риторики // Вісник Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника. Філологія (літературознавство). – Вип. XVII – XVIII. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 218-222.

²⁷ Балко М. Учення про типи зв'язків слів у словосполученні в слов'янських граматиках. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/intelekt/G_N310_09_df.

²⁸ Шеремета Н. До питання походження української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/intelekt/1_03_Sheremeta.pdf

²⁹ Тригубченко В. Смотрицький Максим (Мелетій) (філософ, просвітитель, письменник, полеміст) // (Сухомлинський О.В. та інші.) Українська педагогіка в персоналіях. – Т. 1. – К., 2005. – С. 79-84.

³⁰ Білоус Н. Мелетій Смотрицький полеміст і педагог // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2008. – № 36. – Грудень. – С. 20-22.

³¹ Лосієвський І. Бібліотека Мелетія Смотрицького / Біографія і діяльність // Київська старовина. – 1992. – № 5. – С. 59-65.

³² Кралюк П. Духовні пошуки Мелетія Смотрицького. – К., 1997. – С. 158, 160.

³³ Кралоук П. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – на початку XVII ст. – Острог, 2007. – С. 4, 176-177.

³⁴ Кралоук П. ДІОПТРА, або Дзеркало в якому бачимо не лише себе, а й інших, подорожуючи в часі і просторі: Історико-інтелектуальний детектив. – Луцьк, 2007. – 116 с.

³⁵ Шевченко В. Письменник та епоха або проголошення на тему життя і творчості Мелетія Смотрицького // *Визвольний шлях*. – К., 2003. – С. 66-86.

³⁶ Хом'як І. Непересічна особистість Мелетія Смотрицького // *Наукові записки. Серія „Філософія”*. Матеріали наукової конференції “Віра і розум в історії слов'янської філософії” (до 430-річчя з дня народження М. Смотрицького). – Вип. 4. – Острог, 2008. – С. 72-79.

³⁷ Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. – Київ, 2002. – С. 17, 32, 33, 47.

³⁸ Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.). – К., 2008. – С. 199, 258, 313, 330.

³⁹ Заяць Д. Мелетій Смотрицький: шлях від апологета “руського” православ'я до ідеї примирення “Русі з Руссю” // *Сучасність*. – 2006. – № 10. – С. 141-148.

⁴⁰ Кучерик О. Українська церква та доля ієрархії 1620 р. Висвячення // *Наукові записки. Серія „Філософія”*. Матеріали наукової конференції “Віра і розум в історії слов'янської філософії” (до 430-річчя з дня народження М. Смотрицького). – Вип. 4. – Острог, 2008. – С. 115-129.

⁴¹ Рарицький А. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта // *Науковий збірник: серія історична та філологіяна / [редкол.: Є. І. Сохацька]*. – Вип. VI. – Камянець-Подільський, 2009. – С. 200-204.

⁴² Наконечний Р., Копитко А. Українська полемічна література кінця XVI – початку XVII ст. про реформу церковного життя в Україні (Г. і М. Смотрицькі, І. Потій) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/intelekt/2009_7/20.pdf.

⁴³ Голик Р. Тіло, душа і поділений світ: стереотипи раннього бароко у творчості Мелетія Смотрицького та Кирила Транквіліона Ставровецького. Біля джерел українського бароко: Збірник наукових праць. [Унадзаг.: Львівська медієвістика. – Вип. 3]. – Львів, 2010. – С. 134-163.

⁴⁴ Квасюк Л. Відображення полеміки між православними і католиками про чистилище у “Треносі” (1610) Мелетія Смотрицького // *Українознавство*. – 2009. – № 3. – С. 208-210.

⁴⁵ Квасюк Л. Виклад християнського віровчення в “Катехізмі, тобто суммарії, або короткому зібранні віри і церемоній святої Східної церкви” Мелетія Смотрицького // *Українознавство*. – 2010. – № 3. – С. 173-175.

⁴⁶ Квасюк Л. Полеміка про квасний хліб та опрісноки у догматичній частині “Треносу” (1610) Мелетія Смотрицького // *Українознавство*. – 2010. – № 1. – С. 157-159.

⁴⁷ Квасюк Л. Архетип Церкви-Матері в міфологічних побудовах Мелетія Смотрицького. // *Наукові записки. Серія „Філософія”*. Матеріали наукової конференції “Віра і розум в історії слов'янської філософії” (до 430-річчя з дня народження М. Смотрицького). – Вип. 4. – Острог, 2008. – С. 55-64.

⁴⁸ Квасюк Л. Філософські категорії Арістотеля в аргументації на захист східнохристиянської інтерпретації догмату про походження Святого Духа у “Треносі” (1610) Мелетія Смотрицького // *Вісник / Національний університет “Львівська політехніка”*. – № 661. – С. 103-108.

⁴⁹ Майданюк І. Природноправові тенденції у філософській спадщині Мелетія Смотрицького // *Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич*. – Вип. 20. – К., 2009. – С. 265-271.

⁵⁰ Ушкалов Л. Мелетій Смотрицький: релігійна полеміка як чин себе пізнання. Біля джерел українського бароко: Збірник наукових праць. [У надзаг.: Львівська медієвістика. – Вип. 3]. – Львів, 2010. – С. 7-23.

⁵¹Ткачук Р. Полеміка Мелетія Смотрицького із Іпатієм Потієм у контексті суспільно-культурних обставин кінця XVI – початку XVII століть Наукові записки. Серія „Філософія”. Матеріали наукової конференції “Віра і розум в історії слов’янської філософії” (до 430-річчя з дня народження М. Смотрицького). – Вип. 4. – Острог, 2008. – С. 95-104.

⁵²Гудзик К. Мелетій Смотрицький – публіцист, вчений і патріот // День. – 2003. – № 23. – С. 14.

⁵³Смотрицький Мелетій (бл. 1578 – 1634). Тренос // історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / за ред В. Кременя. – К., 2005. – С. 74-75.

⁵⁴Смотрицький Максим (Мелетій) // Видатні постаті в історії України (IX – XIX): Короткий біографічний нарис. Історичні та художні портрети. / В. І. Гусев (кер. кол. авт). – К., 2002. – С. 116-199.

⁵⁵Кривоший О. Мелетій Смотрицький. Довідник з історії України. – Т. 36. (Р-Я) / За ред. І. З. Підкови, Р. М. Шуста. – К., 1999. – С. 215-216.

⁵⁶Мелетій Смотрицький (XVI – XVII). 100 Найвідоміших українців. – К., 2001. – С. 82-86.

⁵⁷Неменський О. Еволюція форм ідентичності Мелетія Смотрицького. Біля джерел українського бароко: Збірник наукових праць. [Унадзаг.: Львівська медієвістика. – Вип. 3]. – Львів, 2010. – С. 41- 48.

⁵⁸Неменський О. Русская идентичность в Речи Посполитой в конце XVI – первой половине XVII в. Религиозные и этнические традиции в формировании начальных идентичностей в Европе. Средние века – новое время. – М., 2008. – С. 199-204.

⁵⁹Бабаев А. Понятия звука и буквы в период формирования русской фонетической терминологии // Известия Уральского государственного университета. – № 1-2 (63), 2009. Гуманитарные науки. – С. 6-14.

⁶⁰Саверчанка І. Aurea mediocritas. Книжна-письмова культура Беларусі: Адраждэнне і ранняе барока. – Минск, 1998. – С. 156-161.

⁶¹Мялеціў Смарыцкі. Гісторыя беларускай літаратуры XI – XIXст. – Т. 1. / За рэд. Г. А. Баранавы. – 2007. – С. 545-565.

⁶²Frik D. Meletij Smotruc'ky. – Cambridge, Massachusetts: Distributed by Harvard Ukrainian Research Institute. – 995. – 395 p.

⁶³Фрік Д. Мелетій Смотрицький і руське мовне питання // Записки Наукового Товариства Шевченка. – Т. ССXXIV: Праці філологічної секції. – Львів, 1992. – С. 210-229.

⁶⁴Garzaniti M. Učitel'no evangelie Meletija Smotrickogo v kontekste cerkovno-slavjanskoj tradicii evangel'skoj gomiletiki i problema perevoda evangel'skich čtenij, in G. Brogi Bercoff, M. Di Salvo, L. Marinelli, a cura di // Traduzione e rielaborazione nelle letterature di Polonia, Ucraina e Russia XVI – XVIII sec. – Alessandria, 1999. – P. 167-186.

⁶⁵Slachtowicz A. Melecjusz Maksym Smotrycki. Pisaze polscy rusini. – Przemysl, 1996. – S. 217-243.

⁶⁶Кемпа Т. Nieznany list Melecjusza Smotryckiego (do Adama Chreptowicza) // Nasza Przeszłość. Studia z dziejów kościoła i kultury katolickiej w Polsce. – Krakow, 2004. – № 102. – S. 427-449.

⁶⁷Мельник М. Ексклюзивизм сoteriologiczny w mysli religijnej Melecjusza Smotryckiego. Біля джерел українського бароко: Збірник наукових праць. [Унадзаг.: Львівська медієвістика. – Вип. 3]. – Львів, 2010. – С. 24-40.

Марія Сенета.

Життєвий і творчий шлях Мелетія Смотрицького в огляді сучасної історіографії.

Особа Мелетія Смотрицького (бл. 1575 – 1633) на сучасному етапі розвитку історичної науки стала об'єктом великого зацікавлення серед широкого кола науковців, як в Україні, так і за кордоном. Дослідження охоплюють різноманітні аспекти життя, творчої спадщини та діяльності полеміста, ґрунтуючись на передових засадах наукової думки.

Maria Seneta.

A vital and creative way of Meletiya Smotrickogo is in the review of modern historiography.

Person Meletiya Smotrickogo (c. 1575 – 1633) on the modern stage of development of historiography science purchased the large personal interest among the wide circle of research workers, as on Ukraine so by a foreign country. Researches engulf different side to life, creative inheritance and activity of polemicist, based on front-rank principles of scientific thought.